

Over de Styx

Grieken, Romeinen
en de Onderwereld

Samengesteld door
Mark Pieters en Patrick De Rynck



Athenaeum—Polak & Van Genneep
Amsterdam 2003

Er is leven na de dood. Dat was de overtuiging van de meeste Grieken en Romeinen. Maar het is een vreemd bestaan, daar in de Onderwereld of Hades, aan de overkant van de Styx. In *Over de Styx* vertellen talloze passages uit de klassieke literatuur over alle facetten van die Onderwereld. Hoe kom je er? Hoe ziet het er daar uit? Wie zwaait er de scepter? Is er contact mogelijk?

De rechters, het overige personeel, de gestraften en hun martelingen, de monsterlijke creaturen, de levende bezoekers, zij die mochten terugkeren, maar ook de ongelovigen en de spotters, ze defileren allemaal in dit boek. De variatie aan fragmenten en opvattingen is groot. Ze overspannen duizend jaar spreken over de Onderwereld.

De opzet van *Over de Styx* is alfabetisch op trefwoorden: de lezer bepaalt zelf waar hij begint tussen Acheron en Zieltje, bijvoorbeeld bij Hades of Hellehond, Veerman of Vergetelheid, Christus of Cynisme, Schim of Slaap, Eurydice of Eilanden van de Gelukzaligen. Al bladerend en lezend komt hij alles te weten over leven na de dood in de Oudheid. *Over de Styx* is tegelijk vreemd en erg herkenbaar.

Patrick De Rynck (1963) is classicus, vertaler en publicist. Mark Pieters (1964) is uitgever. Eerder stelden zij het boek *Van alfa tot omega* samen.

ISBN 90 253 0183 5



OVER DE STYX Grieken, Romeinen en de Onderwereld

Samengesteld door Mark Pieters en Patrick de Rynck

Athenaeum—Polak & Van Gennepe



Persephone. Die ontvoering is een onderdeel van een groter project: de mannen spraken af dat ze zouden trouwen met een dochter van Zeus zelf en dat ze elkaar daarbij zouden helpen. Op het moment van hun plannenmakerij zijn ze alle twee weduwnaar. Theseus kreeg de jonge en mooie Helena, die hij met de hulp van zijn vriend ontvoerde, en Pirithoüs laat weten dat hij Persephone wil hebben. Waarop de onvermijdelijke afdaling in de Hades moet volgen. Mythenverzamelaar Diodorus van Sicilië vat het verhaal samen:

Pirithoüs besloot daarop dat hij om de hand van Persephone zou dingen. Toen hij Theseus vroeg om met hem mee te gaan, probeerde die hem eerst af te houden van zo'n goddeloze daad. Maar Pirithoüs bleef hardnekkig bij zijn beslissing en zo werd Theseus op grond van de eed gedwongen mee te werken aan de onderneming. Toen ze uiteindelijk waren afgedaald naar de gebieden van Hades, werden ze alle twee in de boeien geklonken vanwege hun goddeloosheid. Theseus werd later bevrijd dankzij een gunst van Heracles, maar Pirithoüs bleef door zijn goddeloosheid in de Hades, waar een eeuwige straf zijn deel is. Sommige auteurs van mythen beweren dat geen van de twee heeft kunnen terugkeren.

Het resultaat van de heikele onderneming is bedroevend: Theseus en Pirithoüs belanden op de Zetel (of Troon) der Vergetelheid, waar ze niet meer van weg kunnen komen en waar ze door slangen worden bewaakt. Zoals Diodorus suggereert, zijn de bronnen het niet eens over hun verdere lot: soms blijft Pirithoüs eenzaam achter, elders wordt ook hij gered of blijft Theseus solidair in de Onderwereld. De allerlaatste variant is de wreedste: Pirithoüs zou zijn opgegeten door Cerberus.

De Griekse schrijver Plutarchus ontdoet in zijn biografie van Theseus dit verhaal van alle Onderwereld-trekjes. Dat levert een heel bovenaardse versie op:

Theseus en Pirithoüs gingen samen naar Sparta, schaakten Helena terwijl ze in de tempel van Artemis Orthia aan het dansen was en vluchten met haar weg. Degenen die hen achternazaten staakten hun achtervolging bij Tegea. De twee hadden toen de weg vrij en trokken door de Peloponnesus. Ze sloten een verbond: hij die door loting Helena als vrouw kreeg, zou de andere helpen om met een andere vrouw te trouwen. Toen ze het daarover eens waren, wees het lot Helena toe aan Theseus. Hij nam het meisje, dat nog niet oud genoeg was om te trouwen, en stuurde haar naar Aphidnae, waar hij zijn moeder opdroeg bij haar

te blijven. Hij vertrouwde de twee toe aan zijn vriend Aphidnus, die hij opdroeg hen goed te bewaken en verborgen te houden.

Zelf stelde hij zich ter beschikking van Pirithoüs. Ze reisden samen naar Epirus op zoek naar de dochter van Aïdoneus, koning van de Molossiërs. Die noemde zijn vrouw Persephone, zijn dochter Korè en zijn hond Cerberus. Al wie naar de hand van zijn dochter dong, moest met het beest vechten. Wie het overmeesterde, kreeg haar. Maar toen de koning te horen kreeg dat het gezelschap van Pirithoüs niet kwam als vrijers maar als ontvoerders, nam hij hen gevangen. Met de hulp van de hond ruimde hij Pirithoüs meteen uit de weg; Theseus sloot hij op en liet hij bewaken. [...]

Toen Hercules te gast was bij de Molossiër Aïdoneus en de koning het had over wat Theseus en Pirithoüs was overkomen, sprak die over het doel van hun komst en over wat ze na het uitlekken hadden meege maakt. Hercules had het zeer moeilijk met de roemloze dood van de ene en de nakende dood van de ander. Wat Pirithoüs betreft, was hij van oordeel dat verder jammeren geen zin had. Hij verzocht om de vrijlating van Theseus als een gunst aan hem. Aïdoneus ging in op zijn verzoek: Theseus werd vrijgelaten en keerde terug naar Athene.

Tiresias ✦ *Bij Homerus is de dode ziener Tiresias een grote uitzondering in de Onderwereld: Persephone staat hem toe dat hij over al zijn intellectuele capaciteiten blijft beschikken. Als Circe Odysseus opdraagt naar de Onderwereld te gaan, zegt ze over hem:*

Edelgeboren zoon van Laërtes, gevatte Odysseus,
houd niet tegen je zin nog langer verblijf in mijn woning.
Maar eerst heb je een andere tocht te volvoeren en moet je
't huis van Hades en de gevreesde Persephone aandoen,
om aan de ziel van Tiresias, blinde ziener uit Thebe,
die nog zijn vroegere denkkraft bezit, om raad te gaan vragen.
Want na zijn dood liet Persephone hem als enige dode
denkkraft en geest, terwijl anderen daar als schaduwen rondgaan.

Ook bij leven heeft de ziener, een figuur die de hele Oudheid door in de literatuur blijft opduiken, een bijzondere band met de Hades. Hij is in staat om door offers de schimmen op te roepen, een gegeven dat met name in de Romeinse keizertijd, met

zijn belangstelling voor spektakelliteratuur en gruwelscènes, auteurs aan blijkt te spreken. Statius voert hem in 90 n. Chr. op in zijn verhaal over de broederstrijd die in Thebe losbarst, na de dood van Oedipus, tussen Eteocles en Polynices (→ Antigone). Als Eteocles weigert de afspraak na te komen dat ze bij toerbeurt over Thebe zullen regeren, komt Polynices met een leger op Thebe af. De door onheilspellende voortekenen doodsbang koning Eteocles wil dat Tiresias de schim van zijn grootvader Laius oproept om te weten wat er te gebeuren staat. Zie ook onder → Oedipus, waar Laius gevraagd wordt zijn eigen moordenaar te onthullen.

Verschrikt door het omen en aan allerlei vrees onderhevig zocht de koning koortsig hulp. Hij raadpleegde de bejaarde profeet, Tiresias met zijn scherpziend duister, zoals toen zo vaak gebeurde in geval van onbestemde angsten.

Niet door forse slachting van stieren, zo luidde diens uitspraak, noch door kwieke vleugelslag, noch ook door ingewanden waar de waarheid uit tevoorschijn springt, de opgesmukte driehoek of berekeningen van de sterrenbanen, noch door damp die boven dik bewierookte altaren hangt, treedt de wil der goden zozeer aan de dag, als wanneer men schimmen van gestorvenen uit het dodenrijk kan lokken.

Zo trof hij dan de voorbereiding voor een Lethe-ritueel en maakte zich op de vorst te roepen die verzonken was tot onder de monding van de Ismenos in zee. Hij deed de rondte met losgescheurde schapenengewanden, sterke zwavelgeuren, verse kruiden en een reeks geprevelde gebeden.

Dan volgt een beschrijving van de spookachtige, duistere plek waar het offerritueel zal plaatsvinden. Het ritueel zelf, de bezweringsgebeden en de bijbehorende angstgevoelens komen in het volgende fragment uitgebreid aan bod:

Dan laat de oude ziener – het land is zeer geschikt voor Stygische plechtigheden en hij scheidt behagen in de bodem met die laag van levend bloed – zwartgekleurde schapen en donker grootvee voor zich zetten, steeds de mooiste koppen uit de kudde. Gekreun van Dirce, van de sombere Cithaeron, en verstomd staat de gehorige vallei vanwege ongekende stilte.

Daarop omwikkelt hij de woeste hoorns met blauwe banden, eigenhandig, en brengt aan de rand van het bekende woud allereerst een offer, negenvoudig plengend, Bacchus-vocht in onbekrompen maat

vergietend in de uitgegraven grond, met daarbij extra gaven: lente-melk en Attische honing en ook bloed dat schimmen gunstig stemt. Men laat er zoveel vloeien als de droge aarde drinkt. Vervolgens rolt men boomstammen aan, en droef gestemd laat de priester daar voor Hecate een drietal vuren stoken, en eenzelfde aantal voor de dochters van de vervloekte Acheron. En voor u, Avernus-heerser, steekt een stapel pijnhout in de grond en toch ook in de lucht. Daarnaast, iets minder hoog, verrijst een offerplaats voor Ceres van de Diepten, van voren en opzij omgeven door cipressen in de rouw. De beestenkoppen, hoog geheven, zijn getekend door het zwaard, door zuiver meel, en dodelijk getroffen stort het vee neer.

Hun bloed wordt in een schaal door Manto, ongehuwde maagd, opgevangen voor een eerste plenging. Driemaal gaat zij rond bij alle brandstapels, gehoorzaam aan haar heilige vader, en zij draagt de halfgestorven vezels en nog dampende ingewanden met zich mee, en aarzelt niet een flitsende fakkel onder het zwarte loof te houden.

Zodra Tiresias geknisper van de vlammen in de takken hoort en merkt hoezeer het knettert in de droeve stapels – zijn wangen vangen heel wat van de hete gloed, en in zijn holle kassen kringelt vuurdamp – neemt hij het woord en spreekt. De brandstapels trillen en zijn stem verschrikt het vuur.

‘Gebied van Tartarus, vreeswekkend rijk van de Dood, die nimmer verzadigd raakt, en gij, Hades, meest grimmige der broeders, aan wie de schimmen moeten dienen, onder wiens regime de schuldigen hun eeuwige bestraffing ondergaan en het paleis van de wereld hier beneden wordt bestuurd: hier klopt ik, doe open. Ontsluit de streek waar jij zig zwijgen heerst, de leegten van Persephone, de strenge. Lok het volk naar buiten dat in de holten van de nacht verscholen ligt, en laat de veerman op de Styx met volle sloep naar deze zijde varen. Welaan, kom mee met hen, en laat er meer dan één manier zijn dat de schimmen naar het daglicht wederkeren.

Gij, Hecate, Perses’ dochter, houd de vrome zielen van Elysium als groep apart, en stel hen onder leiding van de wolkenridder uit Arcadië met zijn machtige staf, Mercurius. Maar voor alwie in misdaad is gestorven (in Erebus, zoals ook onder Cadmus’ telgen, steeds de meerderheid), moet gij, Tisiphone, de leider zijn. Baan hun de weg, uw adder driemaal omgeslagen, brandend taxushout in de hand, en spreid het daglicht voor hen uit. Sta daarbij niet toe dat Cerberus zijn snuiten er-

tussen steekt en de lichtloze schimmen weer terzijde dringt!

Aldus Tiresias. De oude man en Phoebus' dienstmaagd blijven daar in gespannen afwachting staan. Zij kennen absoluut geen angst: de godheid vertoeft in hun hart.

Er is er maar één die onder zware angst gebukt gaat: Oedipus' zoon. Hij klampt zich vast terwijl de ziener zingt van sinistere zaken; bij schouders, handen, kleden pakt hij hem beet, doodsbang, en wil het aangevangen ritueel het liefste staken. Zoals een jager in de wouden van Gaetulië wacht op een leeuw, die daar in het struikgewas zijn leger heeft en die door lang geroep in beweging is gekomen – de man vermant zich, houdt de klam geworden wapens in een ferme greep. Angst verstramt zijn gelaat, zijn knieën knikken: wat voor beest komt eraan? Hoe groot zal hij wezen? Dan hoort hij de vervaarlijke tekens van gebrul en meet in blinde angst het telkens luider geluid...

Wanneer de schimmen alsmaar nog niet komen, spreekt Tiresias opnieuw. 'Ik roep u tot getuigen, gij godinnen, voor wie wij deze vuren rijkelijk hebben gestookt, voor wie wij dure bekers aan de omgewoelde aarde hebben geschonken: verder uitstel kan ik niet verdragen! Hoort men mij, een priester, tevergeefs? Of is het zo dat jullie komen als een Thessalische feeks die komst met woest gezang gelast, en dat de Tartarus verbleekt en siddert telkens als Medea u met Scythische vergiften in de ban slaat, maar dat u minder achting heeft voor mij?

Moet ik dan werkelijk lijken doen herrijzen uit het graf? Moet ik dan urnen vol met oude botten komen brengen? Moet ik de goden van hemel en van Erebus gelijkelijk onteren? Moet ik dan echt de bloedeloze koppen van de doden met het zwaard belagen en hun verlepte vezels plukken? Denkt u niet te licht van mij, pas op: mijn jaren mogen broos zijn, mijn gelaat door mist omfloerst, ook ik ben alleszins in staat tot razernij! Ik ken de naam waarmee gij nooit gekend wilt zijn, ik weet hoe ik Hecate zou kunnen dwingen als ik voor u, Apollo, geen respect had, ja, hoe ik de allerhoogste heerser van de drievuldige kosmos, degene die geen mens ooit kennen mag, die diepste macht – maar ik zwijg ervan, mijn kalme oude dag laat dit niet toe. Nu zal ik jullie...'

Hier haakt Apollo's dienstmaagd gretig in: 'Vader, men verhoort u! Kijk, de bloedeloze troep komt naderbij! Elysiums leegte opent zich, de uitgestrekte schaduw van het toegedekt gebied wordt verbroken. De wouden, de zwarte rivieren: ginds zijn ze zichtbaar. De Acheron braakt vale modder uit, de Phlegethon laat rokend zwarte branden in zijn bed-

ding rollen en de Styx ligt als een barrière voor de afgeschermden schimmen. Ik zie de vorst, bleek op zijn troon, met Eumeniden om zich heen, zijn steun en toeverlaat in duistere praktijken. Ik zie het onbarmhartige vertrek, de kille ligbank van de Stygische Juno! Zwarte dood zit op de uitkijk en houdt de tel bij van de zwijgende massa's die zijn meester krijgt... er zijn er altijd meer die achteraan staan.

Daar zit ook rechter Minos en schudt in zijn meedogenloze urn de zielen op. Hij bedreigt ze, wil de waarheid horen, dwingt hen heel hun leven op te biechten sinds de jeugd en eindelijk hun criminele winsten te bekennen.

Wat zal ik u nog vertellen over hellemonsters, over Scylla's en Centauren met hun loze toorn? Wat zal ik u de onverbreekbaar stalen ketens der Giganten noemen, of de ingedamde schaduw van de honderdarmige Aegaeon?'

'Nee, nee,' spreekt dan de ziener, 'leidster, helpster in mijn oude dag, spreek mij hier niet van wat alom bekend is. Wie heeft geen weet van de rots die steeds weer terugvalt, van het immer wijkende water, of van Tityus die vogels voedt of Ixion die door langdurig rondjes draaien sterren ziet? Ik heb persoonlijk nog, eertijds toen ik op krachten was, die toegedekte streken aanschouwd, geleid door Hecate. Dat was voordat de godheid mijn gezichtsvermogen ruïneerde en het licht geheel herleidde tot mijn innerlijk.

Nee, breng jij liever door gebeden zielen uit Argos en uit Thebe hier naartoe, en houd de rest maar uit de buurt. Besprenkel die viermaal met melk, mijn dochter, en gelast hun te vertrekken uit dit droeve woud. Vervolgens moet je mij vertellen van die eersten: hoe zien ze eruit, wat hebben ze aan? Hoe groot is hun zucht naar uitgegoten bloed? En welk van beide groepen burgers toont de grootste arrogantie? Zeg het mij, komaan, verlicht mijn donker met bijzonderheden.'

Manto beschrijft daarop de Thebaanse schimmen. Tiresias krijgt door de bezieling zijn gezichtsvermogen terug en voorspelt de overwinning van de Thebanen. Daarop komt de wrokkige Laius aan het woord en herhaalt hij Tiresias' voorspelling.

Tityus • De reus Tityus, een zoon van Gaea (Aarde) of van Zeus en een van diens uitverkoren meisjes, lijkt het willoze slachtoffer van de vaak troebele relatie tussen Zeus en zijn vrouw Hera. Als Zeus en Leto de tweeling Artemis en Apollo krijgen,

- Plato, *Sokrates' verdediging*, 40e-41c, vert. Gerard Koolschijn, Athenaeum—Polak & Van Gennep 2002⁹.
- Plato, *Gorgias*, 523a-524a, vert. door Jan van Gelder, herzien door Gerard Koolschijn, Bert Bakker, 1990.
- Plato, *Faidon*, 113d-114d, vert. Gerard Koolschijn, Athenaeum—Polak & Van Gennep 2002⁹.
- Vergilius, *Het verhaal van Aeneas*, VI 426-439, vert. M. d' Hane-Scheltema, Athenaeum—Polak & Van Gennep, 2001².
- 139 Rivieren ☞ Homerus, *Odyssee*, x 508-518, vert. H. J. de Roy van Zuydewijn, De Arbeiderspers, 2000³.
- Plato, *Faidon*, 112e-113d, vert. Gerard Koolschijn, Athenaeum—Polak & Van Gennep 2002⁹.
- 141 Salmoneus ☞ Vergilius, *Het verhaal van Aeneas*, VI 585-594, vert. M. d' Hane-Scheltema, Athenaeum—Polak & Van Gennep, 2001².
- 141 Schikgodinnen ☞ Aischylos, *Het verhaal van Orestes, Goede Geesten*, 956-967, vert. Gerard Koolschijn, Athenaeum—Polak & Van Gennep, 1995.
- Ovidius, *Metamorphosen*, xv 803-822, vert. M. d' Hane-Scheltema, Athenaeum—Polak & Van Gennep, 2002¹⁰.
- 143 Schim ☞ Homerus, *Ilias*, xxiii 68-76 en 97-107, vert. H. J. de Roy van Zuydewijn, De Arbeiderspers, 2000³.
- Homerus, *Odyssee*, xi 37-43; 51-78 en 204-222, vert. H. J. de Roy van Zuydewijn, De Arbeiderspers, 2000³.
- Euripides, *Verzameld werk 1, Hekabe*, 1-58, vert. Gerard Koolschijn, Athenaeum—Polak & Van Gennep, 2001.
- Vergilius, *Het verhaal van Aeneas*, VI 322-330 en 337-383, vert. M. d' Hane-Scheltema, Athenaeum—Polak & Van Gennep, 2001².
- 149 Sibylle ☞ Vergilius, *Het verhaal van Aeneas*, III 441-461; VI 42-53 en 98-155, vert. M. d' Hane-Scheltema, Athenaeum—Polak & Van Gennep, 2001².
- 153 Sisyphus ☞ Homerus, *Odyssee*, xi 593-600, vert. H. J. de Roy van Zuydewijn, De Arbeiderspers, 2000³.
- Theognis, verzen 699-712 en 717-718.
- 154 Slaap ☞ Homerus, *Ilias*, xvi 666-683, vert. H. J. de Roy van Zuydewijn, De Arbeiderspers, 2000³.
- Ovidius, *Metamorphosen*, xi 592-615, vert. M. d' Hane-Scheltema, Athenaeum—Polak & Van Gennep, 2002¹⁰.
- 156 Slaaplelies ☞ Artemidorus, *Dromenboek*, III 50 (fragm.).
- 156 Styx ☞ Hesiodos, *De geboorte van de goden*, 383-401 en 775-806, vert. Wolther Kassies, Athenaeum—Polak & Van Gennep, 2002.
- Apuleius, *Amor en Psyche*, 14-16, vert. Emilie van Opstall, Athenaeum—Polak & Van Gennep, 2000.
- Pausanias, *Gids van Griekenland*, VIII 18, 4-6.
- 161 Tantalus ☞ Homerus, *Odyssee*, xi 582-592, vert. H. J. de Roy van Zuydewijn, De Arbeiderspers, 2000³.
- Pindaros, *Zegezangen, Eerste Olympische Ode*, 58-63 en 75-106, vert. Patrick Lateur, Athenaeum—Polak & Van Gennep, 1999.
- Euripides, *Orestes*, 1-10, vert. Gerard Koolschijn, Athenaeum—Polak & Van Gennep, 1997.
- 163 Tartarus ☞ Hesiodos, *De geboorte van de goden*, 722-733 en 746-768, vert. Wolther Kassies, Athenaeum—Polak & Van Gennep, 2002.
- Homerus, *Ilias*, VIII 7-17, vert. H. J. de Roy van Zuydewijn, De Arbeiderspers, 2000³.
- Homerische hymnen, Eerste lofzang op Hermes*, 254-259, vert. H. Verbruggen, Athenaeum—Polak & Van Gennep, 1995.
- Vergilius, *Het verhaal van Aeneas*, VI 540-543, 548-584 en 608-627, vert. M. d' Hane-Scheltema, Athenaeum—Polak & Van Gennep, 2001².
- 167 Theseus ☞ Diodorus van Sicilië, *Bibliotheek*, IV 63, 4-5.
- Plutarchus, *Het leven van Theseus*, xxxi 4 en xxxv 1.
- 169 Tiresias ☞ Homerus, *Odyssee*, x 488-495, vert. H. J. de Roy van Zuydewijn, De Arbeiderspers, 2000³.
- Statius, *De oorlog om Thebe*, IV 406-418 en 443-548, vert. Vincent Hunink, ongepubl.
- 173 Tityus ☞ Homerus, *Odyssee*, xi 576-581, vert. H. J. de Roy van Zuydewijn, De Arbeiderspers, 2000³.
- Vergilius, *Het verhaal van Aeneas*, VI 595-600, vert. M. d' Hane-Scheltema, Athenaeum—Polak & Van Gennep, 2001².
- Pindaros, *Zegezangen, Vierde Pythische Ode*, 161-164, vert. Patrick Lateur, Athenaeum—Polak & Van Gennep, 1999.
- 174 Tweelingen ☞ Homerus, *Odyssee*, xi 298-304, vert. H. J. de Roy van Zuydewijn, De Arbeiderspers, 2000³.
- Lucianus, *De droom & De gesprekken, Goden in gesprek, zesentwintigste gesprek*, vert. Hein L. van Dolen, Athenaeum—Polak & Van Gennep, 1992.
- 177 Veerman ☞ Euripides, *Verzameld werk 1, Alkestis*, 252-263, vert. Gerard Koolschijn, Athenaeum—Polak & Van Gennep, 2001.
- Aristofanes, *Kikkers*, 185-208, vert. M. d' Hane-Scheltema, Athe-